

Тимошенко О. А.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародного, господарського та цивільного права
Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»

НЕПРАВИЛЬНЕ ЗАСТОСУВАННЯ СУДОМ НОРМ МАТЕРІАЛЬНОГО ПРАВА ТА ПОРУШЕННЯ НОРМ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ЯК ПІДСТАВИ КАСАЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті автором досліджуються особливості правового закріплення підстав касаційного оскарження в цивільному судочинстві України. Здійснено аналіз стану наукової розробки проблем розуміння категорій «неправильне застосування норм матеріального права» та «порушення норм процесуального права». Удосконалено наукове розуміння (визначення) категорій «неправильне застосування норм матеріального права» та «порушення норм процесуального права». Встановлено недоліки правового регулювання підстав касаційного оскарження в цивільному судочинстві України.

Ключові слова: касаційне оскарження, право касаційного оскарження, касаційне провадження, неправильне застосування норм матеріального права, порушення норм процесуального права.

Постановка проблеми. Важливе значення в процесі здійснення цивільного судочинства в порядку касаційного провадження мають підстави касаційного оскарження, які виступають єдиними можливими, законодавчо закріпленими вимогами для реалізації права касаційного оскарження. Положеннями чинного процесуального законодавства України закріплено, що підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права (ч. 3 ст. 324 Цивільного процесуального кодексу України) [1]. Водночас розуміння категорій «неправильне застосування норм матеріального права» та «порушення норм процесуального права» судом потребує свого аналізу з точки зору доктрини цивільного процесуального права та практики цивільного судочинства з метою вироблення усталеного розуміння вказаних понять та однозначного застосування зазначеної норми права. Незважаючи на те, що окремі цивільні процесуальні аспекти питань «неправильного застосування норм матеріального права» та «порушення норм процесуального права» досліджувались такими вченими, як М.Г. Авдюков, А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик, О. А. Борисова, С.В. Васильєв, К.В. Гусаров, Д.М. Притика, Є.Г. Пушкар, І. В. Решетникова, Р.О. Стефанчук, В.І. Тертишников, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, Н.О. Чечина, П.І. Шевчук, В.П. Шибіко, М.Й. Штефан та іншими, все ж однозначної відповіді на питання їх змісту не було отримано. Так само неоднозначними за змістом є теоретико-правові погляди вчених на розуміння категорій «неправильне застосування норм права» та «порушення норм права», які розкриті в роботах таких вітчизняних теоретиків права, як С.В. Бобровник, О.В. Зайчук,

М.І. Козюбра, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришин, П. М. Рабінович, С.П. Рабінович, Т.І. Тарахонич та ін.

Тому головною метою цієї наукової роботи є вдосконалення цивільного процесуального розуміння (визначення) категорій «неправильне застосування норм матеріального права» та «порушення норм процесуального права» на підставі аналізу положень чинного законодавства України та поглядів вчених, представників науки цивільного процесуального права.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень чинного Цивільного процесуального кодексу України (ч. 3 ст. 324) законодавцем чітко закріплено підстави касаційного оскарження, якими є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права [1]. Варто наголосити на тому, що підстави касаційного оскарження, визначені в ч. 3 даної статті, відрізняються від підстав апеляційного оскарження. В якості підстав апеляційного оскарження, які мають бути зазначені скаргником в апеляційній скарзі закон визначає:

1) необґрунтованість рішення або ухвали (неповнота встановлення обставин, які мають значення для справи, та (або) неправильність установлення обставин, які мають значення для справи, внаслідок необґрунтованої відмови у прийнятті доказів, неправильного їх дослідження чи оцінки, неподання доказів з поважних причин та (або) неправильне визначення відповідно до встановлених судом обставин правовідносин);

2) нові обставини, що підлягають встановленню, докази, які підлягають дослідженню чи оцінці, обґрунтування поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції, заперечення проти доказів, використаних судом першої інстанції (п. 5, 6 ч. 2 ст. 295 ЦПК України).

Водночас підстави касаційного оскарження є більш абстрактно сформульовані, оскільки законодавцем пов'язуються з «неправильним застосуванням норм матеріального права» та «порушенням норм процесуального права». Саме абстрактність такого формулювання посилює науковознавчий потенціал проблематики підстав касаційного оскарження в цілому.

В юридичній літературі підстави касаційного оскарження визначають досить неоднозначно. На переконання С. І. Черноченко, «неправильне застосуванням норм матеріального права» та «порушення норм процесуального права» є різновидами юридичних станів, які характеризують властивість (частину) об'єкту оскарження. Якщо об'єктом оскарження виступають передбачені чинним законодавством рішення і ухвали судів першої інстанції та апеляційної інстанції, то їх властивістю має бути факт неправильного застосування норм матеріального

права та порушення норм процесуального права [2, с. 366]. Неправильне застосування норм матеріального права та порушення норм процесуального права також визначаються як умовні підстави для скасування рішень суду [3, с. 133], як різноманітні юридичні стани, які за критерієм значимості призводять до: а) безумовного скасування рішень; б) оціночної діяльності судді на предмет неправильного вирішення справи; в) скасування оскаржуваних рішень [4, с. 521–522].

Відповідно до ч. 2 ст. 309 ЦПК України формами неправильного застосування норм матеріального права є застосування закону, який не поширюється на ці правовідносини, незастосування закону, який підлягав застосуванню [1]. У Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних № 10 від 14 червня 2012 року надається узагальнене розуміння вказаним категоріям. Так, неправильне застосування норм матеріального права означає, що застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини, або не застосовано закон, який підлягав застосуванню, або суд неправильно витлумачив закон. У свою чергу, порушення норм процесуального права визначається як підстава для відкриття касаційного провадження в справі, незалежно від того, чи призвели такі порушення до неправильного вирішення справи, оскільки така оцінка порушення норм процесуального права здійснюється судом касаційної інстанції під час розгляду справи та ухваленні судового рішення [5]. Однак однозначного визначення терміну «порушення норм процесуального права» не було надано.

У публікаціях, що присвячені вдосконаленню касації, пропонується передбачити, що підставами касації можуть бути «суттєві порушення закону», які свідчать про особливі обставини порушення або неправильного застосування норм матеріального або процесуального права, що має бути притаманним лише для касаційного перегляду судових рішень. Як вважають Д.Д. Луспенник та Н.Ю. Сакара, використання такої оціночної характеристики, як «суттєві порушення», в частині підстав для зміни чи скасування судових рішень, що вступили в законну силу, зумовлено тим, що розмаїття обставин, що підтверджують наявність відповідної підстави для перегляду судових рішень, робить неможливим встановлення їх чітко виписаного переліку в законі і саме по собі не може розцінюватися як недопустиме. Надання суду касаційної інстанції певної свободи розсуду під час вирішення питання про наявність чи відсутність підстав для скасування чи зміни судових рішень у касаційному порядку – за умови однакового тлумачення цього поняття в процесі правозастосування – не суперечить принципу доступності правосуддя і відповідає ролі, місцю і повноваженням суду як незалежного органу правосуддя. Як зауважують автори, суттєвість порушення норм процесуального права суд встановлює за положеннями ст. 338 ЦПК, а суттєвість порушення норм матеріального права – за положеннями ст. 341 ЦПК України. При цьому суттєвість цих порушень оцінюється і визначається з урахуванням конкретних обставин справи і значимості наслідків порушення для особи, щодо якої воно допущено [6, с. 102], оскільки аналіз судової практики свідчить про те, що «несуттєвість» порушень норм матеріального права або процесуального права не тягне за собою скасування судових актів, які оскаржуються.

Також висловлюється думка про те, що касаційна скарга на такі рішення або ухвали повинна допускатися до розгляду лише за умови, що прийняте рішення суду касаційної інстанції необхідне для забезпечення єдності судової практики

[6, с. 102]. Вважаємо, що таке формулювання щодо «суттєвості чи несуттєвості» порушень норм матеріального або процесуального права має досить абстрактний характер, що не відповідає вимогам формальної визначеності права в цілому та може призводити до неоднозначного застосування в судовій практиці.

Матеріальне право – це, насамперед, система правових норм, що містять в собі правила поведінки у сфері цивільного, сімейного, житлового права, права інтелектуальної власності України тощо. Неправильне застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального права має місце, якщо застосовано закон, який не поширюється на спірні правовідносини, або не застосовано закон, який підлягає застосуванню [7, с. 630]. Процесуальне право – це сукупність норм права, які регламентують порядок реалізації норм права матеріального. Його порушення виявляється в діях або бездіяльності суб'єктів, які суперечать встановленому законом процесу цивільного судочинства, що потягнуло за собою порушення прав, свобод або законних інтересів суб'єктів.

У контексті наукового дослідження меж розгляду справи судом касаційної інстанції вченими також піднімається питання про розуміння категорій «неправильного застосування норм матеріального права» та «порушенням норм процесуального права». Відповідно до ч. 1 ст. 335 ЦПК України під час розгляду справи в касаційному порядку суд перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими [1]. Відповідно до вказаного законодавчого положення використовується новий термін – «правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права». У контексті її співвіднесення з термінами «неправильне застосування норм матеріального права» та «порушенням норм процесуального права» слід наголосити, що відповідність є відносною, оскільки в частині закріплення положення про правильність застосування норм матеріального права зауважень не має, водночас терміни «порушенням норм процесуального права» (ч. 3 ст. 324 ЦПК України) та «правильність застосування норм процесуального права» (ч. 1 ст. 335 ЦПК України) є такими, що свідчать про наявність неузгодженості в положеннях чинного законодавства України.

У той же час у ч. 3 ст. 335 ЦПК України законодавець вживає вже усталені терміни «неправильне застосування норм матеріального права» та «порушенням норм процесуального права», а сам суд не обмежений доводами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення.

Термін «правильність застосування норм матеріального та процесуального права» вченими визначається як критерій, щодо якого відбувається діяльність суд, пов'язана з перевіркою законності та обґрунтованості оскаржених судових актів судів першої та апеляційної інстанцій [8, с. 106], вимога до суду касаційної інстанції, яка функціонує в режимі «підумови», оскільки суд не може встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими [9, с. 274–275]; критерій законності судових рішень [10, с. 29],

зміст предмету розгляду суду касаційної інстанції щодо правильності застосування норм матеріального і процесуального права. І якщо під час одержання доказів, їх оцінки судом було допущено порушення норм процесуального або матеріального права, то суд касаційної інстанції має право дати цим порушенням відповідну оцінку відповідно до своїх повноважень, передбачених статтею 336 ЦПК України [11; с. 402; 12, с. 137; 13, с. 43].

Т.М. Кілічова продовжує цю думку, пов'язуючи розуміння вказаного терміну з особливостями меж розгляду судом справи в порядку касаційного провадження. До таких особливостей вчений відносить перевірку правильності застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права. Перевірка здійснюється за двох умов:

1) у межах касаційної скарги, не виходячи за межі позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції;

2) суд касаційної інстанції не може встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими [9, с. 27].

Справедливо зазначає В.І. Тертишніков про недолік юридико-технічного викладення ч. 1 ст. 335 ЦПК України, оскільки «норми процесуального права можуть бути не тільки порушені, а й неправильно застосовані» [14, с. 389]. Це підтверджується і відповідною судовою практикою [15]. Враховуючи термінологічні недоліки положень ЦПК України в частині вживання таких термінів, як «неправильне застосування норм матеріального права», «порушенням норм процесуального права», «правильність застосування норм матеріального та процесуального права», а також беручи до уваги те, що норми процесуального права можуть бути не тільки порушені, а й неправильно застосовані, вважаємо за доцільне узгодити вказані вище положення ЦПК України між собою.

Висновки. Враховуючи проведений нами аналіз розуміння термінів «неправильне застосування норм матеріального права» та «порушенням норм процесуального права», варто відзначити, що в науковому плані вони мають багатоаспектний характер та можуть розглядатись як:

1) критерії, які на рівні професійної свідомості суб'єктів дозволяють співвіднести норми матеріального і процесуального права зі змістом і результатом конкретного розгляду справи, що визначає поєднання внутрішнього переконання та зовнішнього прояву волі в межах касаційного оскарження судових актів;

2) формальні вимоги для реалізації суб'єктами права касаційного оскарження, змістом яких є система підстав для здійснення права касаційного оскарження;

3) факт діяльності суду, що пов'язаний із неправильним застосуванням норм матеріального права чи порушенням норм процесуального права;

4) підстава для реалізації судом касаційної інстанції своїх повноважень (постановити ухвалу про повне або часткове скасування рішення і передати справу на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанції; постановити ухвалу про скасування рішення апеляційного суду і залишити в силі судові рішення суду першої інстанції, що було помилково скасоване апеляційним судом; постановити ухвалу про скасування судових рішень і закрити провадження в справі або залишити заяву без розгляду; скасувати судові рішення і ухвалити нове рішення або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд; скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду до суду

першої або апеляційної інстанції; змінити або скасувати ухвалу і вирішити питання по суті; скасувати ухвалу і залишити в силі ухвалу, що була помилково скасована апеляційним судом).

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
2. Чернооченко С.І. Цивільний процес: навчальний посібник / С.І. Чернооченко. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.
3. Бондаренко-Зелінська Н.Л. До питання про виникнення та розвитку інституту апеляції в Україні / Н.Л. Бондаренко-Зелінська // Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2007. – № 1. – С. 117–130.
4. Гражданский процесс / отв. ред. В.В. Ярков. – 8-е изд., перераб. и доп. – М. : Инфотропик Медиа, 2012. – 768 с.
5. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних № 10 від 14 червня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/postanova%20plenumu%2010.doc.
6. Луспенник Д., Сакара Н. Українська модель касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах: проблеми та перспективи удосконалення (спрощення) / Д. Луспенник, Н. Сакара // Право України. – 2008. – № 7. – С. 99–107.
7. Бичкова С.С. Цивільне процесуальне право України / С.С. Бичкова, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик. – К. : Атака, 2009. – 760 с.
8. Зайцев И.М. Устранение судебных ошибок в гражданском процессе / И.М. Зайцев. – Саратов : СГУ, 1985. – 267 с.
9. Кілічова Т.М. Цивільне процесуальне право: навчальний посібник / Т.М. Кілічова. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 352 с.
10. Шевчук П.І. Касаційне провадження в цивільних справах / П.І. Шевчук, В.В. Кривенко // Вісник Верховного суду України. – 2002. – № 1(29). – С. 27–33.
11. Кравчук В.М. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / В.М. Кравчук, О.І. Угриновська. – К. : Істина, 2006. – 944 с.
12. Заяць Н. Межі розгляду цивільної справи судом касаційної інстанції / Н. Заяць // Вісник Львівського університету. – 2009. – Вип. 48. – С. 137–141.
13. Вовк С.В. Про деякі проблемні питання ЦПК України / С.В. Вовк // Судова апеляція. – 2006. – № 1. – С. 41–44.
14. Тертишніков В.І. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / В.І. Тертишніков. – Х. : ФО-П Вапнярчук Н.М., 2009. – 608 с.
15. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 серпня 2011 року (справа № 6-17286св11) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18178098>.

Тимошенко О. А. Неправильное применение судом норм материального права и нарушение норм процессуального права как основания для кассационного обжалования в гражданском судопроизводстве: правовой анализ

Аннотация. В статье автором исследуются особенности правового регулирования оснований кассационного обжалования в гражданском судопроизводстве Украины. Проведен анализ состояния научного исследования проблем понимания категорий «неправильное применение норм материального права» и «нарушение норм процессуального права». Усовершенствовано научное понимание (определение) категорий «неправильное применение норм материального права» и «нарушение норм процессуального права». Установлены недостатки правового регулирования оснований кассационного обжалования в гражданском судопроизводстве Украины.

Ключевые слова: кассационное обжалование, право кассационного обжалования, кассационное производство, неправильное применение норм материального права, нарушение норм процессуального права.

Tymoshenko O. Incorrect court application of the substantive law and violation of procedural law as the grounds for cassation appeal in civil proceedings: a legal analysis

Summary. In this article the author investigates the peculiarities of legal regulation grounds of cassation appeal in civil procedure of Ukraine. Analyzed the state of the scientific study of the problems of understanding the categories of «incorrect application of substantive law» and «violation of procedural

law». Improved the scientific understanding of the (ruling) the categories of «incorrect application of substantive law» and «violation of procedural law». Established deficiencies of legal regulation grounds of cassation appeal in civil procedure of Ukraine.

Key words: cassation appeal, right of cassation appeal, cassation proceedings, incorrect application of substantive law, violation of procedural law.